

Vasyl Chura

Ivan Franko National University of Lviv
e-mail address: vschbox@ukr.net

КОМУНІСТИЧНА НОМЕНКЛАТУРА ЯК ЧИННИК ПОГЛИБЛЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ КРИЗИ У ГАЛИЧИНІ ПЕРІОДУ ПЕРЕБУДОВИ

Анотація

Серед ключових причин закономірного розпаду Радянського Союзу та руйнації Ради економічної взаємодопомоги й Варшавського блоку, на чільних місцях знаходилися соціально-економічні чинники. У їх основі лежала тотальна некомпетентність комуністичного керівництва у виробничих справах. Парти́йна номенклатура постійно підміняла діяльність економічних структур країни, необізнано диктувала їм плани й вектори розвитку, що у результаті спричиняло перманентно низький матеріальний рівень громадян СРСР та постійнодіючу виробничу нестачу. Вона досягла апогею наприкінці 80-х рр. ХХ ст., перетворилася у загальну кризу й поставила країну на межу виживання. Як наслідок, соціально-економічні негаразди у синтезі із чисельною кількістю політичних, національних та релігійних проблем значно посилили національно-визвольний рух та спричинили відновлення державної самостійності України й розпад СРСР та союзів нав'язаних ним країнам-сателітам.

Ключові слова: парти́йна номенклатура, КПРС, Галичина, перебудова, соціально-економічний розвиток, виробничі показники, криза, розпад

Класифікація JEL: P210

1. Партійна номенклатура – ключова причина радянської економічної кризи

Вигадана російськими більшовиками соціально-економічна модель Радянського Союзу не могла бути ефективною априорі. Сконструйована в обхід світових ринкових законів, що базуються на приватній доміні, вона опиралася на державну власність, яка закономірно заперечувала зацікавленість радянського виробника у результатах праці. Як результат, науково-технічна генеза відбувалася хаотично й сегментарно і була скерованою на саму виробничу систему, а не на споживача. Перманентно застарілі засоби виробництва у синтезі із штучно здешевленою вартістю робочої сили творили обставини, коли поступальний розвиток міг відбуватися лише за умов зовнішніх суб'єктивних чинників, а не внутрішніх об'єктивних умов.

У першій половині ХХ ст. штучна поступальність радянської економіки головним чином була зумовлена сталінськими репресіями, що не в останню чергу мали не лише політичні, а й економічні вмотивування, позаяк формували можливість неоплатної праці. Однак, на початку другої половини минулого віку авторитарний радянський режим здійснює перехід від тоталітаризму до авторитаризму й сталінські методи господарювання перестають бути можливими. Тому Радянський Союз поступово втрачає „табірний потенціал”, здобутий „тюремним інструментарієм”, й починає компенсувати цю прогалину значною активізацією продажу корисних копалин на зовнішніх ринках, що є повністю залежною від коливання світових цін¹.

З огляду на те, що КППС була ініціатором створення СРСР, вона розглядала соціально-економічний статус країни як власне надбання, а тому широко користувалася ним для забезпечення власної фінансової потуги. За десятиліття безконтрольного використання державного ресурсу компартійні статки перетворилися у найбільшу фінансову структуру країни. Велетенський бюджет партії забезпечував безперебійне функціонування комуністичної системи як в межах Союзу РСР так і за його кордонами. 80% наповнення партійної скарбниці становили щомісячні грошові внески членів КППС. При доходах до 70 крб. комуністи сплачували 10 коп., від 71 крб. до 100 крб., – 20 коп., від 101 до 150 крб. – 30 коп., від 151 до 250 крб. – 1% від зарплати, понад 250 крб. – 2%, понад 300 крб. – 3%².

¹ Про становище УРСР у післявоєнний період: Баран В.К. *Україна після Сталіна: нариси історії 1953–1985 рр.*, МП „Свобода”, Львів 1992, 124 с.

² *Статут Комуністичної партії Радянського Союзу*, Політвидав, Київ 1990, с. 15.

У 80-х рр. ХХ ст. на банківських рахунках КППС перебувало 5 млрд. крб³. Партійний бюджет КПУ становив 500 млн. крб. і був найбільшим в УРСР⁴. Таким чином, панівне фінансове становище правлячої партії дозволяло її керівникам отримувати велику платню. У ретроспективі – фундатор СРСР Володимир Ленін, знаходячись на повному державному забезпеченні, отримував символічних 500 крб., що на той час сягало рівня зарплати некваліфікованого робітника. Його наступник Йосип Сталін до Другої світової війни заробляв від 225 крб. до 1 200 крб., що дорівнювало середній зарплаті у країні. Після війни він одержував 10 000 крб. Це у 10 разів більше ніж середня зарплата. Його наступники Микита Хрущов, Леонід Брежнєв, Юрій Андропов та Костянтин Черненко отримували 800 крб., що у 8 разів більше ніж середня зарплата у країні.

На початку перебудови у 1985 р. новий Генеральний секретар ЦК КППС Михайло Горбачов одержував 800 крб., а наприкінці – 1 200 крб. Це у 6 разів більша ніж середня зарплата. Перший секретар обкому заробляв 600 крб., другий – 500 крб., секретарі – 480 крб., завідувач відділом – 380 крб., завідувач сектором – 270 крб., інструктор – 250 крб.⁵ Голова парткому КДБ отримував 425 крб., УВС – 420 крб.⁶ Перший секретар міськкому заробляв 390 крб, другий – 340 крб., секретар – 310 крб., заввідділом – 280 крб., інструктор – 220 крб.⁷ Партійні працівники районних комітетів мали наступні зарплати: перший секретар – 330 крб., другий – 280 крб., секретар – 260 крб., завідувач відділом – 230 крб., завідувач сектором – 220 крб., інструктор – 200 крб.⁸ Керівник райкому отримував 340 крб., другий секретар – 290 крб., секретар – 270 крб., завідувач відділом – 230 крб., завідувач сектором – 220 крб., інструктор – 200 крб.⁹

Як наслідок, високий майновий стан утворив замкнуту систему партійних кадрів, яка складалася як із працівників апарату компартійних органів, так і з народногосподарських очільників. Це номенклатура – „каста” керівників-комуністів, котрі займали найвищий соціальний статус у радянському суспільстві. До неї входили працівники союзного та республіканських центральних комітетів, обласного, міського і районного рівнів, секретарі партійних організацій, директорський корпус промислових і сільськогосподарських підприємств, закладів освіти, науки і культури, очільники профспілок, силових

³ *Комсомольская правда*, 1991, 28 августа.

⁴ *Коммунист Украины*, 1990, август.

⁵ Державний архів Львівської області, ф. 3, оп. 62, спр. 430, арк. 1–2.

⁶ Державний архів Львівської області, ф. 3, п. 62, спр. 430, арк. 21.

⁷ Державний архів Львівської області, ф. 3, оп. 62, спр. 430, арк. 17.

⁸ Державний архів Львівської області, ф. 3, оп. 62, спр. 419, арк. 43.

⁹ Державний архів Львівської області, ф. 3, оп. 62, спр. 419, арк. 42.

структур тощо. Керівне ядро номенклатури складала партійна номенклатура до якої входили виключно керівники комуністичних підрозділів перших рівнів.

Цей самодостатній, непідконтрольний клан елітних працівників підлягав законодавчій юрисдикції лише номінально. Номенклатурна кадрова система не знала плюралізму думок, альтернативних виборів чи демократичних дискусій. Розгортання подій відбувалося згідно заздалегідь розробленого сценарію. Номенклатурний працівник міг бути спокійним за своє майбутнє, оскільки компартійна система рідко карала власні кадри. Недолугого керівника переводили на інші партійні, радянські чи господарські посади, почасти вищі за рангом. Таким чином, визначальним підґрунтям, яке спричиняло полярність у добробуті пересічних громадян та партійних працівників була політична влада, сконцентрована в руках останніх. Тоді як середньомісячна заробітна плата робітників та службовців сягала 193,1 крб., колгоспників – 148,3 крб.¹⁰ Розмір пенсії становив 71 крб., стипендії – 40 крб.¹¹ Це в 2–3 рази менше ніж у компартійної еліти. Відповідно, купівельна спроможність останньої, в умовах наростання системної кризи, вигідно відрізнялася від загального матеріального стану. Крім того, для партпрацівників передбачалися пільгові надбавки та додаткові виплати. Їм належала щорічна доплата на лікування у розмірі 100% окладу¹². Отримуючи відчутно більшу платню, партноменклатура широко користувалася послугами не тільки державної торгівлі, але й колгоспних та кооперативних ринків, де вища ціна означала кращу якість. Діяла напівлегальна мережа спецмагазинів та практика разових пайків, котрі задовольняли потреби партапарату у дефіцитних товарах як продуктової, так промислової груп. В умовах їх постійної нестачі, номенклатура мала змогу купувати імпортований крам, за який населення переплачувало в рази. Поряд з цим, партійна еліта користувалася закритими медичними установами та базами відпочинку. Для чиновників партдержапарату зводилося житло покращеного планування. За містом до їхніх послуг були комфортабельні державні дачі, а квартири високопосадовців обслуговувалися штатними покоївками, робота яких оплачувалася за державний кошт. Діти номенклатури виховувалися у відомчих дитячих садках, навчалися у спеціалізованих школах, вступали до престижних вузів, як правило, поза конкурсом¹³.

¹⁰ Державний архів Львівської області, ф. 3, оп. 62, спр. 419, арк. 79.

¹¹ Державний архів Львівської області, ф. 3, оп. 62, спр. 13, арк. 79.

¹² Державний архів Львівської області, ф. 3, оп. 62, спр. 419, арк. 12.

¹³ Докладніше про партноменклатуру у монографії: Чура В.І., *Руйнація компартійної влади на західноукраїнських землях наприкінці 80 – початку 90 років ХХ століття*, Ліга Прес, Львів 2013, 705 с.

2. Соціально-економічне становище УРСР у доперебудовні часи

Партійна номенклатура довела СРСР до такого стану, що на зламі 1960–1970 рр. у перманентно девіантному соціально-економічному розвитку СРСР з'явилися загрозові ознаки значного гальмування неефективної радянської економічної моделі. Всеосяжне, безпідставне й некомпетентне втручання партійного керівництва, що мало здебільшого гуманітарну освіту, у виробничі справи, нехтування світовими законами вільного ринку, підбір кадрів за принципом лояльності а не фаховості, розрахунок на кошти що поступали від продажу корисних копалин, згортання реформ голови Ради міністрів СРСР Олексія Косигіна спричинили стрімке уповільнення динаміки зростання продуктивності праці, помітне відставання НТП, збільшення міжгалузевих диспропорцій, погіршення показників ефективності суспільного виробництва. Наприклад, темпи зростання національного прибутку у восьмій п'ятирічці (1966–1970) становили 41%, у дев'ятій (1971–1975) – 28%, у десятій (1976–1980) – 17%, а середньорічні темпи приросту національного доходу становили 7,8%, 5,6%, 4,3% відповідно.

Утім, найбільшою небезпекою було зростаюче відставання науково-технічного прогресу від передових країн світу. Станом на 1985 р. частка СРСР у світовому валовому продукті впала до 14,7%, як у США тим часом зросла до 28,5%. Починаючи з 1988 р. промислове та сільськогосподарське виробництво стрімко скорочувалося. Показники його приросту не переставали знижуватися і досягнувши нульової відмітки у 1989 р., зменшилися ще на 10% у першому півріччі 1991 р. Дефіцит бюджету в цей час становив 100 млрд. крб., що складало 11% валового національного продукту країни. Наприкінці 1991 р. галопуюча інфляція сягала 25% на тиждень¹⁴.

У повній мірі відчувала на собі нездатність партноменклатури до ефективного господарювання – УРСР. Це друга за господарським потенціалом республіканська складова СРСР. Основними галузями української економіки у другій половині ХХ ст. були машинобудування, чорна металургія, хімічна, атомна, будівельна промисловості, електроенергетика, видобуток нафти і газу та сільське господарство. На Україну припадало 17% промислового виробництва Радянського Союзу. Тут вироблялося 100% свердловальних долот, 90%

¹⁴ Н. Верт, *История советского государства 1900–1991*, Прогресс: Прогресс-Академия, Москва 1992, с. 317–319.

тепловозів, 80% автобусів, 50% металургійного оснащення та вантажних вагонів, 30% електричних машин та обладнання для тваринництва, 20% хімічного устаткування. Продукуючи близько 40% усієї радянської сталі, 34% вугілля, 20% продукції машинобудування, 15% чавуну Україна за національним продуктом була рівна із передовими країнами Західної Європи¹⁵.

Проте, матеріальне становище її жителів знаходилося на віддалі від високих західноєвропейських стандартів. Збудований екстенсивно виробничий механізм УРСР працював сам на себе, мало дбаючи про добробут безпосередніх виробників національного продукту. У 1970 р. тисяча мешканців радянської України мали у розпорядженні 172 радіоприймачі, 151 телевізор, 140 швейних машинок, 137 пральних машин, 82 холодильники, 81 велосипед, 80 мопедів, 71 фотоапарат, 32 порохотяги, 18 мотоциклів, 11 автомобілів¹⁶. Черга на отримання житла у 1980 р. налічувала 1,638,6 сімей, а в 1988 р. – 2,395,3 сімей¹⁷. Серед 434 міст України газифікованими були 408, жителі 927 селищ міського типу могли користуватися газом у 686 населених пунктах, газопостачання було лише у 2,319 селах, котрих в Україні налічувалося 8,878¹⁸. Водопроводом користувалися жителі 409 міст, 746 смт., та 756 сіл, каналізацією 317, 319, 104, відповідно¹⁹. Для п'ятдесяти одного мільйону населення УРСР у 70-х рр. ХХ ст. діяли: 29,971 середня школа, 138 вищих навчальних закладів, 16,509 дитячих садків, 4,693 лікарняні установи, 508 санаторіїв, 317 будинків відпочинку, 25,783 бібліотеки, 25,414 клубних установ, 28,231 кінотеатр, 115 театрів, 201 музей²⁰.

На початку 1980-х рр., темпи промислового розвитку Радянської України скорочувалися на 2–3% у рік. Повільна науково-технічна генеза спричиняла хронічне невиконання завдань інтенсифікації економіки, закономірним наслідком якого ставало невиконання планів виробництва найважливіших видів продукції. Значна кількість підприємств не виконувала договірні зобов'язання й планів собівартості і прибутку, якість багатьох видів продукції помітно відставала

¹⁵ Про соціально-економічні причини перебудови: В.І. Чура *Останній комуністичний експеримент. Перебудова народногосподарського комплексу західних областей УРСР на зламі 80-х – 90-х рр. ХХ ст.*, Простір М, Львів 2012, 399 с.

¹⁶ *Соціально-економічний та культурний розвиток західних областей Української РСР за роки Радянської влади*, ГВЦ ГКС УРСР, Київ 1989, с. 32–36.

¹⁷ *Соціально-економічний та культурний розвиток західних областей Української РСР за роки Радянської влади*, ГВЦ ГКС УРСР, Київ 1989, с. 47.

¹⁸ *Соціально-економічний та культурний розвиток західних областей Української РСР за роки Радянської влади*, ГВЦ ГКС УРСР, Київ 1989, с. 46.

¹⁹ *Соціально-економічний та культурний розвиток західних областей Української РСР за роки Радянської влади*, ГВЦ ГКС УРСР, Київ 1989, с. 49.

²⁰ *Соціально-економічний та культурний розвиток західних областей Української РСР за роки Радянської влади*, ГВЦ ГКС УРСР, Київ 1989, с. 50–66.

від вимог часу. Приміром, з 1961 р. до 1985 р. чи не удвічі зменшилась рентабельність фабрик та заводів республіки. Швидко зношувалися основні виробничі фонди, частка старих підприємств в Україні стрімко зростала. Рівень їх спрацьованості зріс від 28% у 1961 р. до 43% у 1985 р.²¹

3. Соціально-економічне становище Галичини напередодні перебудови

3.1. Львівська область

Як свідчить порівняльний аналіз офіційної та службової статистики середньорічні темпи приросту показників економічного і соціального розвитку Львівщини у 1976–1980 рр. становили 5,2%, а від 1981 р. до 1985 р. – 4,8%. У порівнянні із 1980 р. у 1985 р. виробництво електроенергії скоротилося на 281 млн. квт., видобування кам'яного вугілля – на 1,4 млн. т., нафти – на 71 тис. т., природного газу – на 749 млн. м. куб., калійних добрив – на 1,2 тис. т., хімічних волокон – на 1,3 тис. т., металорізальних верстатів – на 169 штук, будівельної цегли – на 65,4 млн. штук, велосипедів та мопедів – на 136 тис. штук, автобусів – на 400 штук, кранів – на 3 тис. штук²². Роздрібний товарообіг державної та кооперативної торгівлі позбавився 2,3%, а обсяги реалізації побутових послуг – 1,6%²³.

Як зазначалося вище, середньомісячна заробітна плата робітників та службовців сягала 193,1 крб., колгоспників – 148,3 крб.²⁴ Середньомісячний розмір пенсії становив 71 крб.²⁵ Аналіз грошових доходів і витрат населення свідчить про те, що жителі витрачали 72,5% прибутків на придбання товарів широкого вжитку, 9% – на оплату послуг, 10% – на добровільні платежі та внески і лише 8,5% – на заощадження²⁶. Відтак, партійна номенклатура штучно знизила зарплату радянського трудівника до такого рівня, щоб забезпечувати лише

²¹ Ю.М. Алексєєв, С.В. Кульчицький, А.Г. Слісаренко *Україна на зламі історичних епох*, Скоб, Київ 2000, с. 115.

²² Підраховано автором за: *Львівщина за роки Радянської влади*, ГВЦ ГКС УССР, Львів 1989, с. 4.

²³ Підраховано автором за: *Львівщина за роки Радянської влади*, ГВЦ ГКС УССР, Львів 1989, с. 8.

²⁴ *Економічні показники по місту Львову станом на 1 січня 1990 року*, ГВЦ ГКС УССР, Львів 1990, с. 79.

²⁵ *Економічні показники по місту Львову станом на 1 січня 1990 року*, ГВЦ ГКС УССР, Львів 1990, с. 85.

²⁶ *Економічні показники по місту Львову станом на 1 січня 1990 року*, ГВЦ ГКС УССР, Львів 1990, с. 90.

його фізичне виживання, унеможлививши будь-яке нагромадження коштів. Останнє могло створити капітал й унезалежити безпосереднього виробника матеріальних благ, що ставило під сумнів доцільність існування авангардної ролі проросійської КПРС у багатонаціональному СРСР.

У соціальному аспекті уведення в дію житлової площі зменшилося на 50 тис. кв. м.²⁷ Кількість загальноосвітніх шкіл змаліла на 22 одиниці, дошкільних закладів – на 25²⁸, лікарень – на 97²⁹. Показники продажу товарів народного господарства знижувалися щорічно на 2%³⁰. У першу чергу це виготовлення одягу, взуття, меблів, товарів м'ясо-молочної продукції, кондитерських виробів тощо³¹.

У аграрному секторі динаміка поступальної генези упродовж другої половини 80-х рр. ХХ ст. скоротилася на 3,5%³². Випуск товарної продукції сільськогосподарськими підприємствами змалів на 2%. „Домінуюче” положення тут займали цукрова промисловість, що ілюструвала гальмування на 13%, м'ясна – на 18%, хлібопекарська – на 2%³³. Прибутки сільських виробничих структур знижуються: колгоспів – на 52 млн. крб., підприємств – на 47 млн. крб.³⁴

3.2. Івано-Франківська область

Добові результати виробництва електроенергії у Івано-Франківській області скорочувалися від 1980 р. на 1,6 млн. квт., видобуток нафти – на 1 тис. т., газу – на 2,1 млн. м. куб., ливарних машин – на 25%, мінеральних добрив – на 0,13 тис. т., деревоволокнистих плит – на 5,5 тис. м. куб., тканин – на 4,3 тис. м. пог., трикотажу – на 365 шт., взуття – на 511 пар³⁵.

З 1985 р. капітальні вкладення в житлове будівництво поменшали на 17 млн. крб.³⁶ У 1980 р. в черзі на отримання житла знаходилося 24,095 сімей,

²⁷ Підраховано автором за: *Львівщина за роки Радянської влади*, ГВЦ ГКС УССР, Львів 1989, с. 108.

²⁸ Підраховано автором за: *Львівщина за роки Радянської влади*, ГВЦ ГКС УССР, Львів 1989, с. 8.

²⁹ Підраховано автором за: *Львівщина за роки Радянської влади*, ГВЦ ГКС УССР, Львів 1989, с. 124.

³⁰ *Економічні показники по місту Львову станом на 1 січня 1990 року*, ГВЦ ГКС УССР, Львів 1989, с. 79.

³¹ *Економічні показники по місту Львову станом на 1 січня 1990 року*, ГВЦ ГКС УССР, Львів 1989, с. 91.

³² Підраховано автором за: *Львівщина за роки Радянської влади*, Львів 1989, с. 5.

³³ Підраховано автором за: *Економічні показники по місту Львову станом на 1 січня 1990 року*, ГВЦ ГКС УССР, Львів 1989, с. 224.

³⁴ Підраховано автором за: *Економічні показники по місту Львову станом на 1 січня 1990 року*, ГВЦ ГКС УССР, Львів 1989, с. 258.

³⁵ Підраховано автором за: *Основні показники розвитку народного господарства Івано-Франківської області за роки Радянської влади*, ГВЦ ГКС УССР, Івано-Франківськ 1989, с. 11–12.

³⁶ Підраховано автором за: *Основні показники розвитку народного господарства Івано-Франківської області за роки Радянської влади*, ГВЦ ГКС УССР, Івано-Франківськ 1989, 1989, с. 26.

у 1985 р. – 31,968, 1986–34,695. У розрахунку на 100 сімей рівень забезпечення квартирами у 1980 р. становив 18 помешкань, 1985–17, 1986–15³⁷. Ведення в експлуатацію житлових будинків за роки дев'ятої п'ятирічки становило 1,985 тис. м. кв., десятої – 1,866 тис. м. кв., одинадцятої 1,826 тис. м. кв., скоротившись за двадцять років на 159 тис. м. кв.³⁸ Починаючи з 1970 р. кількість дошкільних закладів поменшала на 1,225 місць, лікарень – на 1,250 ліжок, шкіл – на 14 тис. місць³⁹. Як наслідок, питома вага області у народногосподарському комплексі УРСР скоротилася щодо видобутку електроенергії на 1,2%, виробництва мінеральних добрив – на 1,7%, трикотажу – на 0,2%, взуття – на 0,1%, льону – на 1,3%, м'яса – на 0,9%⁴⁰.

Валовий збір сільськогосподарських культур зменшився з 1975 р.: зернових – на 58,7 тис. т., цукрових буряків – на 115 тис. т., льону – на 2,6 тис. т., картоплі – на 254 тис. т., овочів – на 2 тис. т.⁴¹ Їх урожайність поменшала відповідно на 5,4 ц. з га., 108 ц. з га., 0,3 ц. з га., 37 ц. з га., 8 ц. з га.⁴² Від 1986 р. різко знижуються показники тваринництва. Поголів'я зменшилося на 20,6 тис. свиней, на 17 тис. овець і кіз, на 9,3 тис. коней, на 3,2 тис. корів⁴³. Тому споживання продуктів харчування на душу населення скоротилося від 1975 р.: м'яса – на 1 кг., молока – на 2 кг., борошняних виробів – на 1 кг.⁴⁴

3.3. Тернопільська область

Якщо за роки одинадцятої п'ятирічки (1981–1985) у Тернопільській області введення в дію основних фондів сягало 1,795 млн. крб., то упродовж дванадцятої (1986–1990 рр.) – 1,326 млн. крб.⁴⁵ У порівнянні із 1980 р. за один день

³⁷ Підраховано автором за: *Основні показники розвитку народного господарства Івано-Франківської області за роки Радянської влади*, ГВЦ ГКС УРСР, Івано-Франківськ 1989, с. 30.

³⁸ Підраховано автором за: *Основні показники розвитку народного господарства Івано-Франківської області за роки Радянської влади*, ГВЦ ГКС УРСР, Івано-Франківськ 1989, с. 27.

³⁹ Підраховано автором за: *Основні показники розвитку народного господарства Івано-Франківської області за роки Радянської влади*, ГВЦ ГКС УРСР, Івано-Франківськ 1989, с. 49–56.

⁴⁰ Підраховано автором за: *Основні показники розвитку народного господарства Івано-Франківської області за роки Радянської влади*, ГВЦ ГКС УРСР, Івано-Франківськ 1989, с. 13–14.

⁴¹ Підраховано автором за: *Основні показники розвитку народного господарства Івано-Франківської області за роки Радянської влади*, ГВЦ ГКС УРСР, Івано-Франківськ 1989, с. 76.

⁴² Підраховано автором за: *Основні показники розвитку народного господарства Івано-Франківської області за роки Радянської влади*, ГВЦ ГКС УРСР, Івано-Франківськ 1989, с. 77.

⁴³ Підраховано автором за: *Основні показники розвитку народного господарства Івано-Франківської області за роки Радянської влади*, ГВЦ ГКС УРСР, Івано-Франківськ 1989, с. 78.

⁴⁴ Підраховано автором за: *Основні показники розвитку народного господарства Івано-Франківської області за роки Радянської влади*, ГВЦ ГКС УРСР, Івано-Франківськ 1989, с. 47.

⁴⁵ Підраховано автором за: *Тернопільщина за роки Радянської влади*, ГВЦ ГКС УРСР, Тернопіль 1989, с. 17.

індустрія області почала виробляти менше на 2 бурякозбиральні комбайни, на 163,5 тис. штук будівельної цегли, 157 м. куб. залізобетонних конструкцій⁴⁶. Виробництво товарів легкої промисловості порівняно із 1980 р. скоротилося на 2,8%, а кількість підприємств, які не виконали план зросла на 5%⁴⁷. Протягом 1970–1985 рр. помітно зменшилася частка продажу основних груп товарів у загальному обсязі роздрібного товарообігу. На продовольчі товари вона змаліла на 5,4%: м'ясопродукти – на 0,5%, рибопродукти – на 0,5%, масло – на 0,9%, олію – на 0,3%, молочну продукцію – на 0,1%, цукор – на 1%. Показник непродовольчої групи товарів скоротився упродовж 1960–1970 рр. на 4,7%. Реалізація тканин поменшала на 6,7%, м'яких засобів – на 0,3%, посуду – на 1,1%, будівельних матеріалів – на 2,4%⁴⁸.

Будівництво лікарняних закладів з 1981 р. до 1986 р. помаліло на 86 ліжок за рік⁴⁹. У подібному становищі знаходилося і введення в дію дитячих дошкільних закладів. Їх річна динаміка спадала від 1981 р. на 335 місць⁵⁰. Однак, найбільше постраждало зведення клубів та будинків культури. За період 1966–1980 рр. їх кількість зменшилася на 5,508 місць⁵¹. Відчутно вбавляло число загальноосвітніх шкіл: від 1960 р. до 1986 р. воно змаліло на 575 закладів⁵². Чисельність бібліотек у 1960–1970 рр. зазнала втрат на 324 установи⁵³. Уведення в дію загальної площі житлових будинків у дев'ятій п'ятирічці становило 450 тис. кв. м. за рік, у десятий – 353 тис. кв. м., одинадцятій – 293 тис. кв. м. Отже, від 1971 р. забезпеченість житлом зменшилося на 157 тис. кв. м.⁵⁴ Особливо неприглядним було становище із сільським житловим будівництвом. У 1971–1975 рр. було побудовано 1,459 тис. кв. м. сільських осель, у 1976–1980 рр. – 877 тис. кв. м. 1981–1985 рр. – 516 тис. кв. м. Таким чином, за п'ятнадцять доперебудовних років житлове будівництво на селі зменшилося майже на 1 млн. кв. м. До 1988 р.

⁴⁶ Підраховано автором за: *Тернопільщина за роки Радянської влади*, ГВЦ ГКС УССР, Тернопіль 1990, с. 17.

⁴⁷ Підраховано автором за: *Тернопільщина в цифрах*, ГВЦ ГКС УССР, Тернопіль 1990, с. 41.

⁴⁸ Підраховано автором за: *Тернопільщина в цифрах*, ВКРД ТОУС, Тернопіль, 1993, с. 50–51.

⁴⁹ Підраховано автором за: *Тернопільщина за роки Радянської влади*, ГВЦ ГКС УССР, Тернопіль 1989, с. 92.

⁵⁰ Підраховано автором за: *Тернопільщина за роки Радянської влади*, ГВЦ ГКС УССР, Тернопіль 1989, с. 90.

⁵¹ Підраховано автором за: *Тернопільщина за роки Радянської влади*, ГВЦ ГКС УССР, Тернопіль 1989, с. 91.

⁵² Підраховано автором за: *Тернопільщина за роки Радянської влади*, ГВЦ ГКС УССР, Тернопіль 1989, с. 98.

⁵³ Підраховано автором за: *Тернопільщина за роки Радянської влади*, ГВЦ ГКС УССР, Тернопіль 1989, с. 121.

⁵⁴ Підраховано автором за: *Тернопільщина за роки Радянської влади*, ГВЦ ГКС УССР, Тернопіль 1989, с. 78.

його об'єми зменшилися до 92 тис. кв. м., а в 1991 р. майже припинилися⁵⁵. Тому кількість осіб, що покращили житлові умови системно спадала. За роки дев'ятої п'ятирічки це змогли зробити 190,6 тис. осіб, десятої – 127,1 тис. осіб, одинадцятої – 117,6 тис. осіб, дванадцятої – 83,9 тис. осіб⁵⁶. Частка Тернопільщини у народногосподарському комплексі Української РСР у порівнянні із 1970 р. скоротилася щодо введення в дію житлових будинків від 2,4% до 1,7%⁵⁷.

У секторі аграрного виробництва серед шести показників його виробництва на душу населення незначну позитивну динаміку мали лише два – м'ясопродукти та яйця. Виробництво молока скоротилося на 1 кг. за рік, хлібних продуктів – на 171 кг., картоплі – на 579 кг., овочів – на 22 кг. Відтак, річне споживання цих продуктів зменшилося відповідно на 39 кг., 13 кг., 13 кг. Збільшення споживання овочів на 11 кг., очевидно, носило компенсаторний характер⁵⁸. Від 1960 р. суттєво зменшується урожайність ключових аграрних культур: зернових – на 4,6 ц. з га., бобових – на 7,7 ц. з га., цукрових буряків – на 6 ц. з га., картоплі – на 58 ц. з га., овочів – на 20 ц. з га.⁵⁹ Державні закупки продуктів сільськогосподарського виробництва у 1960–1980 рр. зменшуються на 19 тис. т. зерна, 125,2 тис. т. цукрового буряка, 89,8 тис. т. картоплі⁶⁰.

3.4. Соціально-економічні завдання перебудови

Тому за зламів 80-х рр. ХХ ст. комуністичне керівництво СРСР стало перед вибором: якщо реформи не ініціювати «зверху» їх можуть розпочати „знизу”, що на тлі багатонаціональної, різнорелігійної авторитарної держави могло означати крах проросійської компартійної монополії на владу. Це аж ніяк не влаштовувало партійну номенклатуру, яка перетворилася у привілейований соціальний прошарок й генерального секретаря ЦК КПРС, що мав необмежену владу⁶¹. Для того щоб її не втратити партноменклатура союзного рівня

⁵⁵ Підраховано автором за: *Тернопільщина за роки Радянської влади*, ГВЦ ГКС УРСР, Тернопіль 1989, с. 75.

⁵⁶ Підраховано автором за: *Тернопільщина за роки Радянської влади*, ГВЦ ГКС УРСР, Тернопіль 1989, с. 182.

⁵⁷ Підраховано автором за: *Тернопільщина в цифрах*, ВКРД ТОУС, Тернопіль 1993, с. 1.

⁵⁸ Підраховано автором за: *Тернопільщина за роки Радянської влади*, ГВЦ ГКС УРСР, Тернопіль 1989, с. 40.

⁵⁹ Підраховано автором за: *Тернопільщина за роки Радянської влади*, ГВЦ ГКС УРСР, Тернопіль 1989, с. 170.

⁶⁰ Підраховано автором за: *Тернопільщина за роки Радянської влади*, ГВЦ ГКС УРСР, Тернопіль 1989, с. 179.

⁶¹ Про розгортання перебудови у західноукраїнських областях: Муравський О, *Західні землі України: шлях до незалежності (1985–1991)*, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Львів 2011, 268 с.

вирішила імітувати реформи частковим поєднанням ринкового інструментарію із плановим господарством, не піддаючи сумніву керівну роль КПРС. Ця фальсифікація отримала назву – „перебудова”, яка радше була «прибудовою» демократичних цінностей до авторитарного російсько-радянського гла.

Її концептуальні положення стали надбанням широкої громадськості 25 лютого 1986 р. на XXVII з'їзді КПРС. Новий керівник країни Михайло Горбачов виголосив розлогу промову, у якій йшлося про незаперечні переваги, збудованого в СРСР соціалістичного суспільства, що вимагали деякого оновлення. Однак, глибину наростаючої кризи добре ілюстрували завдання, поставлені перед радянським народом. Вони отримали розголос 5 березня 1986 р. у доповіді Голови ради міністрів СРСР Миколи Рижкова „Основні напрямки економічного і соціального розвитку СРСР на 1986–1990 роки і на період до 2000 року”. Для мислячої людини ці плани вже тоді видавалися недосяжними. На тлі чверть мільярдної держави, за п'ять років передбачалося збільшення валового продукту на 19–22%. Зростання випуску промислової продукції на 21–24%: засобів виробництва (група А) 20–23%, предметів споживання (група Б) 22–25%. Оновлення за рахунок НТП передбачалося здійснити на 50%. Окрім того: підвищити продуктивність праці на 25%, знизити собівартість продукції в промисловості на 4–5%, в сільському господарстві на 5–7%, забезпечити ріст реальних прибутків на душу населення на 13–15%⁶². Однак, плани до 2000 р. виявилися ще більш фантастичними. Адже планувалося збільшення реальних доходів населення у 1,6–1,8 рази. Зниження частки ручної праці до 15–20%. Введення в експлуатацію житлових будинків загальною площею не менше як 2 млрд. кв. м. Планувалося збільшити суспільні фонди споживання у 2 рази, підвищити національний прибуток країни у 2 рази, а продуктивність праці – у 2,3–2,5 рази. Випуск промислової продукції намічалось підвищити більш як у 2 рази, виробництво електроенергії – у 5–7 разів, видобування газу – у 1,6–1,8 рази. Виготовлення непродовольчих товарів повинно було зрости у 1,8–1,9 рази, а об'єм послуг – у 2,1–2,3 рази⁶³.

⁶² Основные направления экономического и социального развития СССР на 1986–1990 годы и на период до 2000 года, Политиздат, Москва 1986, с. 18–21.

⁶³ Основные направления экономического и социального развития СССР на 1986–1990 годы и на период до 2000 года, Политиздат, Москва 1986, с 11–16.

4. Наслідки розгортання перебудови наприкінці 80-х рр. ХХ ст.

4.1. Львівська область

Результати господарювання проросійської партійної номенклатури у Галичині у повній мірі проявилася у 1991 р. Усі показники соціально-економічного розвитку Львівської області скоротилися катастрофічно. Область, втративши 10–15 років, повернулася до рівня другої половини 1970-х рр. Зазначений спад демонструє порівняльна таблиця економічного та соціального розвитку Львівщини у 1980 та 1991 рр.⁶⁴

Показники/роки	1980	1991
Електроенергія (млн. квт.)	4,593	4,065
Вугілля (млн. т.)	11,2	6,7
Нафта (тис. т.)	353	204
Газ (млрд. м. куб.)	1,8	0,5
Сірка (млн. т.)	2,1	1,5
Калійні добрива (тис. т.)	172,3	160,4
Хімічні волокна (тис. т.)	33	12,6
Автобуси (тис. штук)	14,6	11,8
Автовантажувачі (тис. штук)	19,1	18,8
Автокрани (тис. штук)	5,8	2,9
Трикотаж (млн. штук)	19,1	19,2
Взуття (млн. пар)	10,5	8,6
Телевізори (тис. штук)	674,4	116,6
Мопеди (тис. штук)	240,8	120,3
Цукровий буряк (тис. т.)	1382,4	1361,4
Льон (тис. т.)	135,7	107,2
Цукор (тис. т.)	158,1	172,9
Молоко (тис. т.)	1043,2	1032,7
Велика рогата худоба	1127,1	1075,1
Житло (тис. м. кв.)	688	726
Шкіл	1,346	1,370
Школярів (тис.)	419	388,3
Дитячих садків	765	820
Дітей (тис.)	76,3	75,8
ВНЗ	12	12
Студентів (тис.)	74,3	63,9
Клубів (тис.)	1,646	1,004
Кінотеатрів (тис.)	1,532	1,258
Лікарні (тис.)	10	13,5

⁶⁴ Народне господарство Львівської області у 1991 р., ВКРД ЛОУС, Львів 1992, с. 8–12.

Валовий суспільний продукт у порівнянні з 1988 р. скоротився на 25,1%, що становило четверть усього матеріального виробництва області⁶⁵. Фонд нагромадження національного доходу позбувся 128,5 млн. крб.⁶⁶

Зазнав втрат природній приріст населення. Його низхідну динаміку демонструють наступні дані: 1980 р. – 6 тис. осіб приросту за рік, 1985 р. – 5,6 тис. осіб, 1989 р. – 4,7 тис. осіб, 1990 р. – 3,6 тис. осіб, 1991 р. – 2,4 тис. осіб⁶⁷. Кількість робітників, службовців та колгоспників від 1980 р. скоротилася більше як на 50 тис. працівників: 15 тис. – робітників, 35 тис. – колгоспників. Проте загальна чисельність працівників апарату органів управління зросла на 3,5%⁶⁸. У зв'язку із скороченням виробництва з'явилося безробіття. З метою працевлаштування у новостворені Центри зайнятості звернулося 14,394 особи. Отримали скерування на роботу – 4,328 працівників⁶⁹.

Все більшого розмаху набирали ринкові форми ведення господарства: в області діяло 181,2 тис. кооперативів, які створили 37,9 тис. робочих місць. На економічний простір вийшли малі підприємства та товариства з обмеженою відповідальністю. Наприкінці 1991 р. їх налічувалося понад тисячу, де працювало 17,5 тис. осіб. Обсяг реалізованої продукції сягав 507,7 млн. крб.⁷⁰

Грошові витрати населення, що становили 10,184 млн. крб. продовжували домінувати над прибутками – 9,98 млн. крб. Причому суми скеровані на придбання товарів повсякденного вжитку зростають ще на 25%⁷¹.

Запропонована нижче динаміка росту грошової зарплати не означає покращення матеріального становища жителів області. Грабіжницька заміна грошових купюр найвищого номіналу, галопуюча інфляція, дорожнеча, тотальний дефіцит товарів промислової та продуктової груп знецінили карбованець. Купівельна спроможність останнього стрімко знижувалась у порівнянні із основними світовими валютами⁷².

Галузь/роки	1980	1986	1988	1990	1991
Середня зарплата (крб.)	147,9	165,7	207,8	234,8	443,5
Промисловість (крб.)	165,0	188,5	240,0	263,2	492,8

⁶⁵ Народне господарство Львівської області у 1991 р., ВКРД ЛОУС, Львів 1992, с. 16.

⁶⁶ Народне господарство Львівської області у 1991 р., ВКРД ЛОУС, Львів 1992, с. 17.

⁶⁷ Народне господарство Львівської області у 1991 р., ВКРД ЛОУС, Львів 1992, с. 27.

⁶⁸ Народне господарство Львівської області у 1991 р., ВКРД ЛОУС, Львів 1992, с. 36.

⁶⁹ Підраховано автором за: Народне господарство Львівської області у 1991 р., ВКРД ЛОУС, Львів 1992, с. 46.

⁷⁰ Підраховано автором за: Народне господарство Львівської області у 1991 р., ВКРД ЛОУС, Львів 1992, с. 42–43.

⁷¹ Підраховано автором за: Народне господарство Львівської області у 1991 р., ВКРД ЛОУС, Львів 1992, с. 47.

⁷² Народне господарство Львівської області у 1991 р., ВКРД ЛОУС, Львів 1992, с. 49.

Галузь/роки	1980	1986	1988	1990	1991
Сільське господарство (крб.)	115,7	136,7	179,9	217,0	392,4
Торгівля (крб.)	123,9	131,8	160,6	207,0	375,2
Освіта (крб.)	137,8	148,2	164,7	176,7	380,8
Наука (крб.)	159,2	177,5	276,7	301,6	440,9
Культура (крб.)	100,3	103,4	119,8	135,2	290,4
Органи адміністративного управління (крб.)	140,6	150,6	186,4	295,3	437,9

Державні ціни на продукти харчування зросли на 300%. Їх відсутність у роздрібній мережі змушувала громадян йти на колгоспні ринки та у комерційні магазини, де ціни переважали державні на 500%. Слід зазначити, що постійний ріст прожиткового мінімуму супроводжував усю останню чверть ХХ ст. Це наглядно демонструє наступна таблиця, в якій для порівняння наведено ціни на продукти харчування у державних крамницях та на колгоспних ринках⁷³.

Найменування/роки	1980	1985	1989	1990	1991
Яловичина (крб. за кг.)	2,11 2,93	2,62 3,74	2,48 4,70	2,96 6,82	7,26 16,67
Баранина (крб. за кг.)	1,48 2,43	2,11 3,05	2,97 4,34	3,13 9,49	4,89 13,63
Свинина (крб. за кг.)	3,12 4,07	3,33 4,65	3,41 5,56	3,99 8,24	7,51 2,20
Ковбаса (крб. за кг.)	2,85 7,67	3,15 8,98	4,00 1,16	4,77 13,38	11,27 38,90
Риба (крб. за кг.)	1,27 5,57	1,14 6,92	1,25 9,71	1,42 1,91	3,96 29,21
Картопля (крб. за кг.)	0,15 0,52	0,12 0,37	0,21 0,63	0,26 0,73	1,54 2,39
Овочі (крб. за кг.)	0,43 1,00	0,49 1,14	0,54 1,38	0,78 1,74	2,04 3,94
Фрукти (крб. за кг.)	0,95 1,93	1,23 1,97	1,47 6,50	1,92 3,57	5,98 8,68
Цукерки (крб. за кг.)	3,78 6,67	4,15 6,33	4,14 7,87	4,16 9,86	16,70 25,34

Тому значно скорочувалося споживання продуктів харчування. Наприклад, м'яса на 6,1 кг. в рік на одну особу, риби – 5,1 кг., цукру – 1,5 кг., картоплі – 0,5 кг., макаронів – 14,5 кг.⁷⁴

Житлове будівництво знизилося на 162 тис. кв. м. становило 726 тис. кв. м. й повернулося до рівня 1985 р. (755 тис. м. кв.), а колгоспна забудова стала на

⁷³ Народне господарство Львівської області у 1991 р., ВКРД ЛОУС, Львів 1992, с. 84–85.

⁷⁴ Підраховано автором за: Народне господарство Львівської області у 1991 р., ВКРД ЛОУС, Львів 1992, с. 68.

межу припинення. Середня забезпеченість житлом на одного мешканця зменшилася на 0,3 кв. м.⁷⁵ Гостроту житлової проблеми у Львівській області демонструють зведені дані щодо кількості сімей, які прагнули отримати квартиру у 80-х рр. XX ст. У 1980 р. їх налічувалося 95,4 тис., 1985 р. – 119,7 тис., 1989 р. – 151,5 тис., 1990 р. – 155,1 тис., 1991 р. – 156,3 тис.⁷⁶ Будівництво шкіл, дитячих садків, клубів та будинків культури, лікарень, санаторіїв та будинків відпочинку – вся соціальна інфраструктура потрапляє у рамки системної кризи і скорочується на 25–50%⁷⁷. На 50,7% поменшав випуск жіночого одягу, на 38,1% – чоловічого, на 21,8% – взуття, на 19,6% – товарів для дітей. У другому півріччі 1991 р. вражаюче змінювалися роздрібні ціни на продукти харчування. Наприклад, на м'ясо вони зросли на 865%, ковбасні вироби – 606%, сметану – 394%, тваринне масло – 418%, сир – 346%⁷⁸. Найбільший відсоток зниження виробництва спостерігався у Чернівецькій області (15,7%), друге місце посіла Чернігівщина (12,2%), третє – Рівненщина (11,3%). Львівщина разом із Волинською, Дніпропетровською, Донецькою областями знаходилися посередині переліку, ілюструючи спад на 6,4%⁷⁹.

Розвиток агропромислового комплексу ілюстрував зменшення держаних підприємств та збільшення приватних. Кількість приватних фермерських господарств зросла від 35 до 292 фірм⁸⁰, а темпи зростання державної валової продукції втратили ще 3,4%. Продовжували меншати посівні площі більшості сільськогосподарських культур. Їх загальна кількість скоротилася на 9,1 тис. га. Валовий збір агропродукції поменшав на 146 тис. т. зерна, 243 тис. т. буряків, 3 тис. т. льону, 273 тис. т. картоплі, 30 овочів, 45,6 плодів та ягід. Область недоотримала 4,4 тис. т. м'яса, 40,4 тис. т. молока, 0,5 млн. штук яєць, 26 т. вовни⁸¹. План продажу цукрових буряків виконано на 81,2%, картоплі – на 33,6%, овочів – на 59,6%, фруктів – на 25,2%⁸². Нестримно зростало число збиткових господарств: на початку року їх було 244, наприкінці – 316. Сума збитків сягала

⁷⁵ Підраховано автором за: *Народне господарство Львівської області у 1991 р.*, ВКРД ЛОУС, Львів 1992, с. 88–92

⁷⁶ *Народне господарство Львівської області у 1991 р.*, ВКРД ЛОУС, Львів 1992, с. 93.

⁷⁷ Підраховано автором за: *Народне господарство Львівської області у 1991 р.*, ВКРД ЛОУС, Львів 1992, с. 95–113.

⁷⁸ Львівське обласне управління статистики. Аналітичні записки за 1991 р., ф. 238, оп. 10, спр. 1, арк. 43–45.

⁷⁹ Львівське обласне управління статистики. Аналітичні записки за 1991 р., ф. 238, оп. 10, спр. 1, арк. 102.

⁸⁰ *Народне господарство Львівської області у 1991 р.*, ВКРД ЛОУС, Львів 1992, с. 162.

⁸¹ Підраховано автором за: *Народне господарство Львівської області у 1991 р.*, ВКРД ЛОУС, Львів 1992, с. 162.

⁸² Львівське обласне управління статистики. Аналітичні записки за 1991 р., ф. 238, оп. 10, спр. 1, арк. 23.

119 млн. крб.⁸³ Нерентабельних підприємств було: у промисловості – 42%, житлово-комунальному секторі – 69,9%, побутовому обслуговуванні – 43,9%, торгівлі – 18,9%.

4.2. Івано-Франківська область

У загальному обсязі продукції промисловості Івано-Франківської області частка виготовлення засобів виробництва (група А) скоротилася на 3,7%. Виробництво предметів споживання (група Б), у галузі легкої промисловості, змаліло на небувалих 10,1%. Особливо страждали взуттєвий (–6%), текстильний (–2,6%), та швейний (–3,2%) сектори⁸⁴. Загальний обсяг промислового виробництва зменшився на 5,4%. 103 підприємства, або половина їх кількості, суттєво знизили виробництво. Кількість недопоставленої продукції перевищувала 81,2 млн. крб. Про кризове становище свідчив і той факт, що із 115 позицій найважливіших видів продукції 76 зазнали помітного зниження. А це 66% їх загального переліку. Область посіла передостаннє місце у виробництві товарів народного споживання на душу населення і останнє щодо випуску продовольчих товарів⁸⁵.

Чисельність виробничо-промислового персоналу скоротилася до 158 тис. осіб, тобто до рівня 1983 р.⁸⁶ Наприкінці 1991 р. частка працівників зайнятих у державному секторі зменшилася від 73% до 60%. У новостворювані центри зайнятості звернулася 9,1 тис. осіб. Серед них – 544 офіційно зареєстровані перші безробітні⁸⁷. Кількість кооперативів зросла до трьохсот одиниць. Тут змогли працевлаштуватися 490 тис. осіб. Виторг від реалізації їх продукції перевищував 67 млн. крб.⁸⁸

У соціальному аспекті виробництво товарів народного споживання продовольчої групи скоротилося на 7,201,4 крб. у цінах 1991 р. Виробництво м'яса зменшало на 3,6 тис. т., молока – на 23,4 тис. т. Борошномельна промисловість загальмувала оберти на 36,5 тис. т. Продукування тканин, трикотажу, взуття скоротилося на 685 тис. кв. м., 591 тис. шт., та 237 тис. пар відповідно⁸⁹.

⁸³ Львівське обласне управління статистики. Аналітичні записки за 1991 р., ф. 238, оп. 10, спр. арк. 28.

⁸⁴ *Окремі показники соціально-економічного стану Галичини*, ВКРД І-ФОУС, Івано-Франківськ 1992, с. 4–5.

⁸⁵ *Про хід реалізації програми надзвичайних заходів щодо стабілізації економіки області та виходу її з кризового стану у 1991 році*. – Івано-Франківськ, ВКРД І-ФОУС, Івано-Франківськ 1992, с. 6–8.

⁸⁶ *Виробництво товарів народного споживання*, ВКРД І-ФОУС, Івано-Франківськ 1992, с. 3.

⁸⁷ *Про хід реалізації програми надзвичайних заходів щодо стабілізації економіки області та виходу її з кризового стану у 1991 році*, ВКРД І-ФОУС, Івано-Франківськ 1992, с. 5–6.

⁸⁸ *Виробництво товарів народного споживання*, ВКРД І-ФОУС, Івано-Франківськ 1992, с. 30–31.

⁸⁹ Підраховано автором за: *Виробництво товарів народного споживання*, ВКРД І-ФОУС, Івано-Франківськ 1992, с. 6–15.

Звертають увагу добові показники виробництва окремих товарів продовольчої та промислової груп. Скорочення мало наступну динаміку: м'яса – на 9,8 т., масла – на 1,5 т., сиру – на 7,7 т., цукру – на 116,1 т., консервів – на 11,6 шт., кондвиробів – на 2,2 т., тканин – на 2,1 тис. кв. м., одягу – на 2,3 тис. шт., взуття – на 1,2 тис. пар, килимів – на 0,1 тис. кв. м. У вимірі на душу населення річне виробництво народногосподарських товарів зменшилося на 114 тис. крб.⁹⁰ Небувалий спад ілюстрували показники споживання продуктів харчування. Вживання м'яса зменшилося на 2,2 кг., молока – на 30,2 кг., яєць на – 17 шт., картоплі – на 53 кг., овочів – на 15,8 кг., риби – на 2,5 кг., цукру – на 1,3 кг., олії – на 2,5 кг.⁹¹

У 1991 р. введено в експлуатацію 4,596 квартир, загальною площею 395,3 тис. кв. м., 65% – за рахунок коштів населення. У порівнянні із відповідним періодом минулого року державний сегмент у житловому будівництві скоротився на 6%. На республіканському тлі за цим показником область займала 21 місце⁹². Кількість сімей, що перебували на обліку для покращення житлових умов за рік збільшилася із 43,934 до 47,988 одиниць і мала стійку тенденцію до зростання⁹³.

Виробництво товарів народного споживання втратило 120,8 млн. крб. Кожне друге підприємство допустило зниження на суму 272,4 млн. крб. Загальний обсяг роздрібного товарообігу зменшився на 155 млн. крб. Ціни на зерно, фрукти, цибулю, олію зросли у 2 рази (25 крб. за кг.), яловичину – 2,2 рази (55 крб.), сало – 2,7 рази (40 крб.), птицю – 2,3 рази (80 крб.), масло – 3,3 рази (100 крб.), сир – 2,1 рази (30 крб.), сметану – 2,2 рази (22 крб.), яйця – 2,5 рази (25 крб. за десяток). Найбільш показовим був ріст цін на картоплю, який збільшився у 14 разів. Розбалансування державних та ринкових цін демонструвало п'ятикратне зростання останніх. На окремі товари (алкоголь, тютюн, кава, будівельні матеріали) ціни зросли більш як у 15 разів. 148,7 млн. крб. наданих побутових послуг означали половину від рівня 1990 р., їх тарифи збільшилися на 24,4%⁹⁴.

Валова продукція АПК знизилася до рекордних розмірів, скоротившись на 135,5 млн. крб. Для порівняння: у 1992 р. вона збільшилася на 88,6 млн. крб. Продуктивність праці зменшилася на 2,121 тис. крб.⁹⁵ Врожайність зернових

⁹⁰ Підраховано автором за: *Виробництво товарів народного споживання*, ВКРД І-ФОУС, Івано-Франківськ 1992, с. 16–19.

⁹¹ Підраховано автором за: *Виробництво товарів народного споживання*, ВКРД І-ФОУС, Івано-Франківськ 1992, с. 20.

⁹² *Про хід реалізації програми надзвичайних заходів щодо стабілізації економіки області та виходу її з кризового стану у 1991 році*, ВКРД І-ФОУС, Івано-Франківськ 1992, с. 16.

⁹³ *Івано-Франківщина у цифрах*, ВКРД І-ФОУС, Івано-Франківськ 1992, с. 71.

⁹⁴ Державний архів Івано-Франківської області, ф. 302, оп. 9, спр. 486, арк. 5–23.

⁹⁵ Підраховано автором за: *Валова продукція, продуктивність і оплата в сільському господарстві Івано-Франківської області за 1976–1992 роки*, ВКРД І-ФОУС, Івано-Франківськ 1992, с. 2–21.

зменшилася на 59,9 тис. т. Загальний збір у колективних і радянських господарствах скоротився за рік на 53 тис. т.⁹⁶ Усіма категоріями господарств вироблено 376,6 тис. т. зерна, що на третину менше у порівнянні з попереднім роком. Аналогічно буряків – менше на 40%, льону – на 51,3%, картоплі – на 36,6%, овочів – на 18,7%, плодів і ягід – на 35,2%. Зазначене скорочення відбувалося як за рахунок зменшення посівних площ так і через зниження врожайності. На 20% поменшало виробництво м'яса, на 18% молока, на 29% вовни, на 5% яєць⁹⁷. Площа приватних господарств зросла на 13 тис. га. і становила 170,8 тис. га.⁹⁸ Загальна площа їх угідь налічувала 1,8 тис. га або 0,3% їх обласної кількості⁹⁹.

4.3. Тернопільська область

Упродовж 1990–1991 рр. продукція промисловості Тернопілля зменшилася на 1,3%, сільського господарства – на 0,3%, введення в дію основних фондів – на 0,4%, роздрібний товарообіг – на 1,1%¹⁰⁰. У розрізі добових показників випуску найважливіших видів продукції область продукувала менше бурякозбиральних комбайнів на 1 штуку, залізобетонних конструкцій – на 112,7 куб. м., цегли – на 55,3 тис. штук, тканини – на 12,6 тис. м. кв., взуття – на 2,7 тис. пар, м'яса – на 20,3 т., цукру – на 574 т, хліба – на 33,7 т.¹⁰¹

Частка населення області на республіканському тлі скоротилася від 2,6% у 1960 р. до 2,3% у 1991 р. Валова продукція сільського господарства опинилася на рівні 50-х рр.: 3,8% та 3,0% відповідно. Введення в дію житлових будинків у вигляді 1,4% щорічного приросту залишалось на позиціях післявоєнних років, оскільки у 1960-х рр. воно становило 1,8%¹⁰².

Житлове будівництво зменшилося на 92 тис. кв. м. у містах, сільській місцевості – на 22 тис. м. кв. Кількість мешканців, які покращили житлові умови скоротилася на 5,9 тис. осіб. Зведення установ культурно-побутового призначення поменшало на 1,2 тис. об'єктів¹⁰³. Якщо на початку перебудови жителі

⁹⁶ Фактичний збір урожаю сільськогосподарських культур за 1981–1985, 1986–1990, 1991–1993 рр. по Івано-Франківській області, ВКРД І-ФОУС, Івано-Франківськ 1992, с. 1–2.

⁹⁷ Фактичний збір урожаю сільськогосподарських культур за 1981–1985, 1986–1990, 1991–1993 рр. по Івано-Франківській області, ВКРД І-ФОУС, Івано-Франківськ 1992, с. 11.

⁹⁸ Підраховано автором за: *Розвиток підсобних господарств населення Івано-Франківської області за 1980–1991 рр.*, ВКРД І-ФОУС, Івано-Франківськ 1992, с. 3.

⁹⁹ *Діяльність селянських (фермерських) господарств Івано-Франківської області*, ВКРД І-ФОУС, Івано-Франківськ 1992, с. 3–6.

¹⁰⁰ Підраховано автором за: *Тернопільщина в цифрах*, ВКРД ТОУС, Тернопіль 1993, с. 2.

¹⁰¹ Підраховано автором за: *Тернопільщина в цифрах*, ВКРД ТОУС, Тернопіль 1993, с. 6.

¹⁰² *Тернопільщина в цифрах*, ВКРД ТОУС, Тернопіль 1993, с. 1.

¹⁰³ Підраховано автором за: *Тернопільщина в цифрах*, ВКРД ТОУС, Тернопіль 1993, с. 73–86.

затрачали на придбання товарів повсякденного вжитку 32% сімейного бюджету і могли заощаджувати 8% грошових надходжень, то наприкінці перебудови 43% та 2% відповідно¹⁰⁴.

Виробництво товарів народного споживання повернулося на рівень 1985 р., втративши за рік понад 90 млн. крб. Їх річна кількість на душу населення зменшилася на 7,8 тис. крб. Темпи зростання кількості товарів народного споживання скоротилися на рекордних 23,4%: продовольчих – на 41,4%, непродовольчих – на 28,8%¹⁰⁵. Продаж населенню таких необхідних побутових товарів як холодильники зменшився на 4,7 тис. штук, пральних машин – на 6,8 тис. штук, порохотягів – на 7,7 тис. штук, телевізорів – на 6,1 тис. штук, швейних машин – на 3,3 тис. штук¹⁰⁶. Аналогічно і продаж продовольчих товарів. Споживачі недоотримали 104 т. м'яса, 927 т. риби, 189 т. кондвиробів, 347 т. картоплі, 296 т. овочів¹⁰⁷. З грудня 1990 р. до грудня 1991 р. ціни на м'ясопродукти зросли від 10 крб. до 40 крб., молокопродукти – від 5 крб. до 20 крб., картоплю – від 40 коп. до 4 крб. фрукти – від 4 крб. до 12 крб. Якщо минулорічне виконання замовлення на пошиття верхнього одягу могло обійтися за 45 крб., то наприкінці 1991 р. – поза 200 крб. Цінове зростання в середньому відбувалося на 300%, 400% а подекуди і 500%. За перше півріччя 1991 р. із планом щодо продажу м'яса не справилися 100 колгоспів, недодавши 2,6 тис. т. продукції. Стосовно реалізації молока, таких господарств налічувалося 306. Результат: 20,5 тис. т. молокопродуктів не потрапили на столи мешканців Тернопілля¹⁰⁸.

Внаслідок хронічного недофінансування сільського господарства посівна площа скоротилася на 23 тис. га. Особливо постраждали зернові, цукрові та овочеві культури. Порівняльний аналіз задіяних земель вказував на їх максимальне зменшення упродовж останніх 25–30 років. Наприклад, якщо у 1970 р. посівна площа становила 877,9 тис. га., то у 1991 р. – 802,8 тис. га.¹⁰⁹ Це позначалося на врожайності культур. Вона змаліла: зернових – на 4,6 ц. з га., цукрового буряка – на 90 ц. з га., картоплі – на 72 ц. з га., овочів – на 19 ц. з га. Тому помітно зменшився їх валовий збір, відповідно на 250 тис. т., 1,110,7 тис. т., 443,4 тис. т., 27,4 тис. т. Сукупна сільськогосподарська продукція виражена у грошовому еквіваленті зменшилася на 292 млн. крб.¹¹⁰ Виробництво ключових

¹⁰⁴ *Тернопільщина в цифрах*, ВКРД ТОУС, Тернопіль 1993, с. 29.

¹⁰⁵ Підраховано автором за: *Тернопільщина в цифрах*, ВКРД ТОУС, Тернопіль 1993, с. 31–32.

¹⁰⁶ Підраховано автором за: *Тернопільщина в цифрах*, ВКРД ТОУС, Тернопіль 1993, с. 49.

¹⁰⁷ Підраховано автором за: *Тернопільщина в цифрах*, ВКРД ТОУС, Тернопіль 1993, с. 52.

¹⁰⁸ Тернопільське обласне управління статистики. Записки відділу статистики сільського господарства, спр. 7, арк. 13–16.

¹⁰⁹ Підраховано автором за: *Тернопільщина в цифрах*, ВКРД ТОУС, Тернопіль 1993, с. 164–165.

¹¹⁰ Підраховано автором за: *Тернопільщина в цифрах*, ВКРД ТОУС, Тернопіль 1993, с. 166–167.

видів тваринництва скоротилося: м'яса – на 2,5 тис. т., молока – на 64,45 тис. т., вовни – на 415 тис. т., яєць – на 24,2 тис. штук¹¹¹. Водночас кількість приватних фермерських господарств за рік зросла дів 26 до 367 підприємств¹¹².

Висновок

Таким чином, панування у Галичині проросійської КПРС та її чільного авангарду – партійної номенклатури перманентно спричиняли неефективний соціально-економічний розвиток регіону. Внаслідок нехтування законами світового ринкового господарства та некомпетентності у виробничих справах, необґрунтованого втручання у роботу адміністративних та виробничих органів, домінування політичних запитів над економічною доцільністю, необмеженого використання корисних копалин радянська економічна система у другій половині ХХ ст. все більше заходила у „глухий кут”. Про це свідчать темпи зростання національного прибутку, які у СРСР у 1960-х рр. становили 41%, 1970-х рр. – 28%, першій половині 1980-х рр. – 17%. Водночас середньорічна динаміка приросту національного доходу скорочувалися від 7,8 до 5,6% й 4,3% відповідно.

Наприкінці 80-х рр. ХХ ст. партноменклатура поставила мешканців Галичини на межу виживання. За ключовими промисловими показниками регіон втратив 10–15 років й повернувся у 70-і рр. ХХ ст. У соціальному аспекті цінове зростання товарів продуктової групи відбувалося на 300%, 400%, а подекуди і 500% та 800%. Промислові товари та послуги й комунальні платежі здорожчали в рази. Окремі показники матеріального становища галичан ілюстрували стан характерний періоду, що розпочався відразу після закінчення Другої світової війни. Масове зубожіння реанімувало натуральне господарство та бартерний обмін й ставало щоденною ілюстрацією російської комуністичної економічної спадщини.

Це значно посилювало антиросійські, а відтак антикомуністичні настрої у регіоні й закономірно пожвавлювало український національно-визвольний рух, який у період перебудови переживав ренесанс. Тому соціально-економічна безгосподарність радянського способу виробництва слугувала не останньою причиною розпаду СРСР, союзів країн РЕВ і Варшавського блоку, крахом світового комуністичного руху й відновлення державної самостійності України.

¹¹¹ Підраховано автором за: *Тернопільщина в цифрах*, ВКРД ТОУС, Тернопіль 1993, с. 171.

¹¹² *Тернопільщина в цифрах*, ВКРД ТОУС, Тернопіль 1993, с. 162.

COMMUNIST NOMENCLATURE AS A FACTOR OF ECONOMIC CRISIS DEEPENING IN GALICIA IN THE PERIOD OF PERESTROIKA

Abstract

Among the key causes of the collapse of the Soviet Union, the Council for Mutual Economic Assistance and the Treaty of Warsaw were socio-economic factors, which were at the forefront and were based on the total incompetence of the communist leadership in production matters. The party nomenclature constantly replaced the activities of the economic structures of the country, ignorantly dictated plans and vectors of development that ultimately led to a permanently low material living standards of the citizens of the USSR and a permanent production shortage. It reached its peak in the late 80s of the 20th century, turned into a total crisis and set the country on the brink of failure. As a result, the socio-economic problems in the synthesis with a quantity of political, ethnic and religious issues significantly intensified the national liberation movement and led to the restoration of the state independence of Ukraine, collapse of the USSR and the alliances imposed by the Soviet Union on satellite countries.

Keywords: party nomenclature, CPSU, Galicia, Perestroika, socio-economic development, production indicators, crisis, collapse

Література

1. Алексеев Ю.М., Кульчицкий С.В., Слюсаренко А.Г. *Україна на зламi історичних епох*, ЕскОб, Київ 2000.
2. Баран В.К., *Україна після Сталіна: нариси історії 1953–1985 рр.*, МП „Свобода”, Львів 1992.
3. *Валова продукція, продуктивність і оплата в сільському господарстві Івано-Франківської області за 1976–1992 роки*, ВКРД І-ФОУС, Івано-Франківськ 1992.
4. Верт Н., *История советского государства 1900–1991*, Прогресс: Прогресс-Академия, Москва 1992.
5. *Виробництво товарів народного споживання*, ВКРД І-ФОУС, Івано-Франківськ 1992.
6. Державний архів Львівської області, ф. 3, оп. 62, спр. 13.
7. Державний архів Львівської області, ф. 3, оп. 62, спр. 419.

8. Державний архів Львівської області, ф. 3, оп. 62, спр. 430.
9. Державний архів Івано-Франківської області, ф. 302, оп. 9, спр. 486.
10. *Діяльність селянських (фермерських) господарств Івано-Франківської області*, ВКРД ФОУС, Івано-Франківськ 1992.
11. *Економічні показники по місту Львову станом на 1 січня 1990 року*, ГВЦ ГКС УССР, Львів 1990.
12. *Івано-Франківщина у цифрах*, ВКРД І-ФОУС, Івано-Франківськ 1992.
13. *Комсомольская правда*, 1991, 28 августа.
14. *Коммунист Украины*, 1990, август.
15. Львівське обласне управління статистики. Аналітичні записки за 1991 р., ф. 238, оп. 10, спр. 1.
16. *Львівщина за роки Радянської влади*, ГВЦ ГКС УССР, Львів 1989.
17. Муравський О., *Західні землі України: шлях до незалежності (1985–1991)*, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Львів 2011.
18. *Народне господарство Львівської області у 1991 р.*, Львів, ВКРД ЛОУС 1992.
19. *Окремі показники соціально-економічного стану Галичини*, ВКРД І-ФОУС, Івано-Франківськ 1992.
20. *Основні показники розвитку народного господарства Івано-Франківської області за роки Радянської влади*, ГВЦ ГКС УССР, Івано-Франківськ 1989.
21. *Основные направления экономического и социального развития СССР на 1986–1990 годы и на период до 2000 года*, Политиздат, Москва 1986.
22. *Про хід реалізації програми надзвичайних заходів щодо стабілізації економіки області та виходу її з кризового стану у 1991 році*, ВКРД І-ФОУС, Івано-Франківськ 1992.
23. *Розвиток підсобних господарств населення Івано-Франківської області за 1980–1991 рр.*, ВКРД І-ФОУС, Івано-Франківськ 1992.
24. *Соціально-економічний та культурний розвиток західних областей Української РСР за роки Радянської влади*, ГВЦ ГКС УССР, Київ 1989.
25. *Статут Комуністичної партії Радянського Союзу*, Політвидав, Київ 1990.
26. Тернопільське обласне управління статистики. Записки відділу статистики сільського господарства. Спр 7.
27. *Тернопільщина в цифрах*, ВКРД ТОУС, Тернопіль 1989.
28. *Тернопільщина в цифрах*, ГВЦ ГКС УССР, Тернопіль 1990.
29. *Тернопільщина в цифрах*, ВКРД ТОУС, Тернопіль 1993.
30. *Тернопільщина за роки Радянської влади*, ГВЦ ГКС УССР, Тернопіль 1989.
31. *Тернопільщина за роки Радянської влади*, ГВЦ ГКС УССР, Тернопіль 1990.

32. Фактичний збір урожаю сільськогосподарських культур за 1981–1985, 1986–1990, 1991–1993 рр. по Івано-Франківській області, ВКРД І-ФОУС, Івано-Франківськ 1992.
33. Чура В.І., *Руйнація компартійної влади на західноукраїнських землях наприкінці 80 – початку 90 років ХХ століття*, Ліга Прес, Львів, 2013.
34. Чура В.І., *Останній комуністичний експеримент. Перебудова народногосподарського комплексу західних областей УРСР на зламі 80-х – 90-х рр. ХХ ст.*, Простір М, Львів 2012.